

A népdalokban a kiasztikus szerkesztés verbális alakzatait a dallamsorok strófaépítésének alakzatai egészít(het)ik ki, amikor is mind a zenei, mind a verbális textus anyagában sajátos sorrendi kereszteződések érvényesülhetnek (211–212). A vizsgált népdalok mindegyike tartalmaz legalább egy verbális sorrendi megfordítást, zenei anyagukra pedig az A B B A strófaszervezet érvényes (213). Az idézett népdalok verbális és zenei összetevőinek komplex elemzése arról tanúskodik, hogy az izometrikus strófaszervezetben az ősi bb paralelizmus és az újabb keresztalakzat egyaránt tipikusan érvényesül (237).

Külön alfejezet foglalkozik a kettős szillogizmus elméletével, amelynek hazai kidolgozása BÉKÉSI IMRE nevéhez fűződik: az ő felfogásában a kettős szillogizmus a szövegben kifejtett és ki nem fejtett információk együttesében ellentétet kifejező alakzat (243).

A harmadik rész utolsó alfejezete Weöres Sándor „Öröklét” c. versének minden részletre és szempontra kiterjedő alapossgal elvégzett elemzését tartalmazza, beleértve a vers ritmusának és hangzásának mozzanatait is.

A kötetet záró kitekintésben a szerző hangsúlyozza, hogy a szövegben a kiasztikus építkezés jellemző lehet a világlátásra, amely a gondolatokat, eseményeket, tetteket stb. mint szembeállított értékrendeket fogja fel (282). Tegyük hozzá egy napjainkban ritkán használatos megfogalmazásban: a kiasztikus alakzatok a valóság dialektikus mozgásformáinak, az ellentétek kölcsönhatásának tömör ábrázolására (is) szolgálnak.

NAGY L. JÁNOS könyve a szerző széles körű kompetenciájáról tanúskodik, amely alapos retorikai, irodalmi stilisztikai, szövegnyelvészeti és zeneelméleti ismereteken, valamint ezen ismeretek önálló alkalmazásának képességén alapul. Így a könyv az olvasók hasonlóképpen széles körének ajánlható: az említett tudományágak művelőin kívül mindazon *men of letters*-nek, akik a hagyományos retorika és korunkra jellemző megújulása iránt érdeklődnek.

PÉTER MIHÁLY

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bíró Ferenc – Fekete Péter – Kornyané Szoboszlai Ágnes, Felsőnyárád nyelvjárása a 20. század végén

Felelős szerk. ZIMÁNYI ÁRPÁD. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2011. 309 lap

A kutatás terepe a címben is szereplő, Borsod-Abaúj-Zemplén megye északkeleti részében található palóc település, Felsőnyárád, amely mindezedig feltáratlan pont volt a magyar nyelvjáráskutatásban.

A szerzők a bevezetőben (7–14) először a magyar dialektológiai kutatások általános célkitűzéseiről írnak – kiemelve a nyelvjárás alapréteg kutatásának fontosságát –, majd elhelyezik Felsőnyárádot nem csak földrajzi, hanem néprajzi, etnikai és szociológiai megközelítésben is. A munka pontos célját nem a felsőnyárádi nyelvjárás teljes részletességű leírásában határozzák meg, hanem a helyi nyelvváltozat sajátos vonásainak számbavételében: milyen volt/lehetett a helyi nyelvjárás a közelmúltban, „amikor még a modern életforma, szemlélet és nyelvhasználat nem zavarta meg a falusiak nyelvének fő sajátosságait” (12). Külön felhívják az olvasó figyelmét, hogy nem célja a munkának a nyelvhasználat szociolingvisztikai, pragmatikai vizsgálata sem. Világos: elsődleges cél az archaikus

nyelvjárási alaprétég nyelvhasználatának leírása, amelyre későbbi vizsgálatok forrásként támaszkodhatnak.

Az adatgyűjtést 1995–1998 között végezték a szerzőtársak, B. GERGELY PIROSKA és a miskolci egyetemi hallgatók egy csoportjának segítségével. Az MNyA. és a palóc füzetek kérdéseire támaszkodó kérdőíves gyűjtésen kívül a folyó szövegeket is rögzítették a gyűjtők. A vizsgálatban szereplő 45 adatközlő kiválasztásánál a hagyományos dialektológiai módszert követték, pontosabban azt, amely az alaprétég nyelvének leírásához szükségeltetik: olyan idősebb, a hagyományos paraszti gazdálkodásban jártas adatközlők nyelvére támaszkodik a munka, akik túlnyomó részben vagy egészben a településen éltek le az életüket, és akiknek felmenői is felsőnyárádiak voltak.

A kötet második fejezetében (14–18) betekintést nyerünk a palóc régió általános nyelvjárási jelenségeibe. A régió nyelvjárási felosztásánál, illetve azon belül is a keleti palóc tömb két nyelvjárás csoportjánál – a Sajó völgyinél és észak-borsodinál – IMRE SAMURA és JUHÁSZ DEZSŐRE hivatkozva mutatják be a szerzők a terület dialektológiai jellemzőit, külön kiemelve a két nyelvjárás csoport megkülönböztető jegyeit. Ilyen például az, hogy az *ó*, *ő*, *é* fonémák monoftongusos hangként vagy pedig *o^u*, *ö^ü*, *eⁱ* kettőshangzóként hangzanak-e, vagy például, hogy megvan-e a *letszēbb* formájú melléknévi felsőfok.

A dolgozat tulajdonképpeni teste a harmadik fejezet (14–217), amelyben részletes leírást kapunk a felsőnyárádi nyelvjárás hangtani, alaktani, szófajtani, mondattani és szóképzettani jelenségeiről. Ha rápillantunk erre a fejezetre, egy *k o m p l e x n y e l v j á r á s i a d a t t á r a t* találunk, ugyanis rengeteg adattal van alátámasztva az összes helyi jelenség. Külön érdeme a gyűjtésnek, hogy az egyes adatok után a szerzők feltűntetik az adatot közlő személy sorszámát, így a kötet végén levő adatközlői jegyzékben látható, hogy kitől származik az adat. Ez a megoldás kissé kompenzálja az egész munkára jellemző összevető és értelmező ábrák nagy hiányát is.

A felsőnyárádi nyelvjárás hangtani sajátosságai (18–73) tekintetében három fontosabb tényezőt vizsgál a kutatás: a fonémaállomány megállapítása után a hangtani realizációról, illetve a fonémák beszédbeli gyakoriságról kaphatunk átfogó képet. A már korábban említett adattengerben azért nem tudunk elveszni, mert a szerzők a nyelvjárási jelenségeket számos, jól körülhatárolt *l k a t e g ó r i a* segítségével bontják le. Így például a zárt *ē*-zés jelenségét a szerzők vizsgálják 1. az igékben, valamint 2. a névszókban és egyéb szófajokban is. Az igei vizsgálatnál megkülönböztetik az egytagú igékben (*csēng*, *lēng*, *szēd*), a többtagú igék első szótagjában (*bēcsül*, *csēpeg*, *ēgyenlīt*), a többtagú igék második vagy további szótagjában (*ērēz*, *fenyēget*, *jelēnt*), vagy akár az igeképző előtti helyzetben (*csēpēl*, *bējegēz*, *ērēd*) előforduló zárt *ē*-t. Ugyanilyen részletességgel vizsgálják a magánhangzók tekintetében például a labiális–illabiális megfeleléseket vagy a rövidségi–hosszúsági megfeleléseket; a mássalhangzók tekintetében például a zöngésségi megfeleléseket, illetve a mássalhangzóhiányt és -többletet is.

Az alaktani jelenségek számbavételénél (73–129) számos fontos, a szakirodalom által említettekén is túlmutató jelenségre kapunk adatot. Az *-ā*, *-e* magánhangzóra végződő tövégi időtartamot váltakoztató névszótövek esetében az időtartam-váltakozás nem történik meg az *-ért*, *-ig* határozóragok és az *-é* birtokjel előtt (*fājér*; *órājig*; *āpjājé*); továbbá Felsőnyárádon ez a jelenség az *-ék* összefoglaló jelentésű névszóképző előtt is általános (*ānyukājék*, *Józsikājék*, *testvérējékhez*). Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel a palóc nyelvjárási régióban, így Felsőnyárádon is a köznyelvinél sokkal több

alakváltozatban él. A veláris magánhangzójú változatok ugyan megegyeznek a köznyelvvivel, azonban számos, konsonánusra végződő főnévi tő mellett igen gyakoriak a *j*-vel kezdődő variánsok (*dĕrĕkjă, dăgănăttyă, tomporjă*). Ez a jelenség az egyes szám harmadik személyű birtoktöbbsesítő jelnél (*bărăttyăji*) és a személyes névmásoknál is (*răjă, vót blúz hozzăjă*) jelen van. Az E/3. birtokos személyjel palatális magánhangzójú változatai (*-i ~ -ji, -ĕ ~ -jĕ, -é ~ -jé*) közül a felsőnyárádi fő variáns a kissé archaikus *-i ~ -ji* forma (*ăgyneműjĭt, bemĕnt ă bĕgyibe, ă ló elejibe*).

A monográfiának van egy külön szófajtani fejezete is (129–164), ami azért érdekes, mert ennek megléte nem bevett gyakorlat a nyelvjárási leírásokban. BÍRÓ FERENCÉK mégis ezt tesz, azzal indokolva döntésüket, hogy „néhány szófajoknak bizonyos tagjai igen sajátosan jelentkeznek a falu nyelvjárásában” (129). A névmások tekintetében ilyen sajátosság például az, hogy 1. tárgyestben nincsen *i-ző tíged* változat, 2. az E/3. névmás zártabb magánhangzóban realizálódik (*ű elevedik, ű mĕnt, űneki csák akkor vān ideji*), valamint 3. a kölcsönös névmás egyedi volta: *egymás* helyett az *egyik másik* határozatlan névmásokat kapcsolják össze az adatközlők (*ĕggyik ă māsikăt jobbān tuggyă fogni*). A névmásokon kívül a szerzők többek közt vizsgálják még az igekötők, a névelők, a kötőszók stb. szófaját is, felhívva a figyelmet arra a fontos tényre, hogy ezen jelenségek elsősorban *h a s z n á l a t i m ó d j u k k a l* és/vagy *g y a k o r i s á g u k k a l*, másodsorban pedig általában állományi szinten (többlet/hiány), realizációjukban és funkciójukban térnek el a köznyelvi formáktól.

Az eddigi részletes és sok szempontot kielégítő leírások után igencsak örvendetes a húsz oldal terjedelmű mondattani rész (164–184), ugyanis a magyar dialektológiai szakirodalom központjában nem a szintaxis áll – ahogy erre a szerzők egy bekezdésben utalnak is. És valóban: amilyen kevés a szakirodalmi előzmény, annál több a kutatási eredmény: a dolgozat e része a mondattani egyeztetés hiányától/meglététől kezdve, az értelmezős szerkezetek és az alárendelő szintagmák kötött bővítésménein, a mondatrészek jellegzetes kifejezőeszközein keresztül, egészen a megszólításokig megpróbálja felölelni mindazt, ami a helyi nyelvváltozatról elmondható. Ezek közül kiemelem a megszólítást, amely – természeténél fogva – a beszélt nyelvi jellemzők felől közelíti meg a nyelvjárás leírását. Mivel ezek az adatok a folyó szövegekben adathatók, így annak természetes velejárója a beszélgetőpartner rendszeres megszólítása. A megszólítások alapjellegzetességén túlmutatva (barátságos viszony kialakítása, érzelmi viszonyulás elősegítése stb.), a szerzők felhívják a figyelmünket olyan – nemcsak felsőnyárádi, hanem általános – nyelvjárási megszólítási formákra, mint amelyek például a tagmondatok, szintagmák és mondatrészek között található, vagy akár a partikulával bővített megszólítási sajátosságok (*hāt, kedvesĕm, még mĭnk idehază szűltűnk*). Mindezeket túl, a szerzőhármas a megszólításokat a beszélőpartnerrel kapcsolata szerint is vizsgálja, megkülönböztetve egymástól azt, amikor a felnőtt a gyermekét, a férj és feleség egymást, a gyermek a szüleit stb. szólítja meg.

A dolgozat szókészletet vizsgáló fejezete (184–217) igen fontos része a monográfiának. Nemcsak azért, mert a magyar nyelvjárásokra jellemzően a nyelvjárási hangtan után a szókészlet különbözik leginkább a köznyelvtől, hanem azért is, mert Felsőnyárád szókészletét „ma még a régi témákról folyó mindennapi beszédben gyakran használt tájszavak alkotják” (185). (A szerzők fel is hívják a figyelmet arra, hogy mindenképpen érdemes volna a jövőben tájszótárban rögzíteni valamennyi helyi tájszót.) A felsőnyárádi valódi, jelentésbeli és alaki tájszavak témakörbe való rendezésnél a MNyA. kérdőfüzeteire, DEME

LÁSZLÓ – IMRE SAMU kézikönyvére (1975) és CS. NAGY LAJOS (2003) által összeállított tizennégy kategóriát elkülönítő fogalomkörlistára támaszkodnak a kutatók. Így például megkülönböztetik 1. gabonafélék, 2. gyümölcsök, fák, 3. a ruházkodás stb. tárgykörébe tartozó tájszavakat. És megint a részletekben található a lényeg: az egyes témakörökön belül kielégítő mértékben vannak felsorolva a tájszók. A gabonafélék témakörben találkozunk különböző gabonafélékkel (*búza*, *gaboná* 'rozs', *élet* 'gabonatermés'), a gabonavetés eszközeivel (*vetőruhá*), vetőmagkezeléssel (*kékkő* 'rézgalic') kapcsolatos tájszavakkal. A gyümölcsök, fák megnevezéseinél pedig külön alkategóriában találhatók a gyümölcsök, gyümölcsfák és termései (*bércenceiszilva*, *hólopkörte*, *tengéribárack*), a bokrokon termő gyümölcsök (*ribiszke*, *brüszke*), a szőlőfajták (*bákó*, *bucsék*), a szőlőszaporítás (*homlít* 'szőlővesszőt talajba bújtatva szaporít'), illetve a gyümölcszedés és -feldolgozás (*sajtó* 'szőlőprés') megnevezései.

A szerzők két lap erejéig (215–216) külön is szólnak a szavak megterheltségi különbségeiről. Sajnálatos, hogy nincsenek pontos számadataik arra vonatkozólag, hogy egyes szóelőfordulások milyen mértékben vannak jelen a nyelvjárásban. Bár a szerzők szerint az adott adat mögött levő adatközlői számból ki lehet következní a szóhasználati gyakoriságot, azonban nem vonhatunk párhuzamot a kikövetkeztethetőség és a kvantitatív adatok között. Egy megterheltségi sajátosságot mégis kiemelhetünk: a *csépp* szó gyakori használata valóságos ismertető jegye a felsőnyáradi nyelvjárásnak. Megjelenik jelzői szerepben (*kítákáritom itt á csép konyhámát*), állítmányként (*cséppek vótunk*) és fokhatározói értékű tárgyként is (*kéllött ázér neki főni éty cséppet*).

A dolgozat szókészleti része után helyi tájszójegyzékekben, ábécérendben közölve találunk több mint 1600 felsőnyáradi tájszót (217–301). A szójegyzék szerkezete követi a közelmúlt magyar tájszótárainak szerkezetét (KisnTsz.; KmTsz.; MihTsz.; PTsz.1; SzPTsz.). A táblázat oszlopaiban először a címszót, utána a helyi nyelvjárási alakot (és esetleges változatait), majd a szófaji minősítést és végül a tájszó jelentését közlik a szerzők. A jelentések köznyelvi szinonimával vagy rövid körülírással vannak megadva; az alaki tájszók esetében a lexéma köznyelvi változatával. Egyes szócikkek végén a jelentés után találkozhatunk szócikk végi utalással, amelyek jelentésbeli azonosságokra, szinonimitásokra, illetve szómezőbe tartozásra hívják fel a figyelmünket.

Az összegzésben (302–304) a szerzőhármas még egyszer röviden áttekinti a nyelvi szintek fontosabb helyi nyelvjárási jelenségeit, felhívva a figyelmet néhány fontosabb jelenségváltozásra, mint például a hosszú *ā* hang köznyelvi *á*-hoz való közeledése, vagy az egyes felszólító módú igealakoknak a kijelentő módúak helyére való behatolása. A szerzők kiemelik a nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában meglévő köznyelvi és nyelvjárási variabilitást, amely még az alapréteg nyelvének vizsgálatánál is jól megfigyelhető. Úgy gondolják, hogy a köznyelv továbbra is erős nyomást fog gyakorolni a nyelvjárásokra, így Felsőnyáradi nyelvjárására is.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy BÍRÓ FERENCÉK ugyan csak a nyelvjárási alapréteg nyelvhasználatát vizsgálták, ezzel mégis teljes munkát végeztek. A monográfia részletes, alapos, pontos, adatokban rendkívül gazdag; nagyszerű képet ad a felsőnyáradiak múlt század végi nyelvjárásáról. Reméljük, hogy ez a munka más kutatások kiindulópontjával is szolgál majd.

TEPERICS JÓZSEF
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
MTA Nyelvtudományi Intézet